

Погребинська І.
(Україна)

УКРАЇНСЬКО-ЄВРЕЙСЬКІ ВЗАЄМИНИ У ГАЛИЧИНІ У КІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТОРІЧЧЯ

Постановка питання про стосунки між українським і єврейським населенням Галичини, так би мовити, у «чистому вигляді» є певною мірою умовною. Взаємини цих двох народів завжди були об'єктом маніпуляцій з боку владних структур Відня, польських політичних рухів і в деякі періоди – активного втручання Росії. Саме тому неупереджений підхід до цієї проблеми має передбачати розгляд українсько-єврейських взаємин у контексті всього комплексу чинників тих вибухових процесів, що спалахнули на багатостраждальній землі Галичини на початку ХХ століття.

Починаючи з 1867 р., Галичина входила до складу Австро-Угорської імперії. Згідно з адміністративно-територіальним поділом вона уособлювала одну з так званих «коронних земель», що займала площу 78.495 кв.км з центром у Львові. За переписом 1900 року в імперії нараховувалось 1.224.896 євреїв. У Галичині мешкало 66,24% всього єврейського населення Австро-Угорщини. У Західній Галичині євреї складали 7,71% від загальної кількості населення, у Східній – 12,75%¹. В той же час українці репрезентували 42% населення Галичини².

У селах і містах Галичини співвідношення українського і єврейського населення характеризувалось значними відмінностями. Найбільш значний прошарок євреїв проживав у містах. У 9 містах Галичини євреї складали половину від загальної кількості жителів, у 12 – більш

як одну третину і в 11 – чверть. Загалом у містах та містечках мешкав 71% єврейського населення Галичини. У Львові, наприклад, у 1900 р. на євреїв припадало 28% від загальної кількості городян, на українців – тільки 9%³. Децю меншою була питома вага міських жителів серед євреїв Східної Галичини – 60%⁴. За даними на 1910 р. 36,6% євреїв Східної Галичини мешкало у селах. Після Закарпаття це була друга єврейська діаспора у світі, в якій євреї у такій значній кількості були зайняті у сільськогосподарському виробництві. Згідно з статистикою 1900 р., у сільському господарстві і лісництві працювало 116.096 галицьких євреїв⁵. Їм належало 10,34% з 2.916.630 га поміщицьких землеволодінь. Із загальної кількості 3.474 помість євреям належало 562. Середня величина єврейських землеволодінь складала 377 га⁶. З-поміж великих землеволодінь (більш як 5.000 га) число єврейських було незначним. Загалом євреї-аграрії репрезентували 17,7% продуктивного єврейського населення Галичини⁷. Водночас слід зазначити, що серед євреїв – сільськогосподарських виробників мала місце значна соціально-майнова диференціація. Більшість господарів володіли дрібними ділянками землі – 2,5-3 га і ледь зводили кінці з кінцями. Недарма І.Франко писав, що «переважна більшість євреїв в нашій землі навіть бідніша та нещасливіша за наших селян»⁸.

© Погребинська І., 1999.

Серед українського населення Східної Галичини селяни відчутно переважали. І навпаки, на долю українців припало лише 15% у структурі міського населення. 80% українців, зайнятих у сільському господарстві, були безземельними або малоземельними. Серед малоземельних 42% господарств мали 1-2 га і лише 37% – 2-5 га. Водночас 47 поміщикам-українцям належало 44 тис. га землі⁹. Але останню цифру важко порівняти з землеволодіннями польських магнатів, яким належало 3,7 млн. га з 9,5 млн. га землі. В той же час 650 тис. селянських господарств мали лише 3 млн. га¹⁰, а 1.650 тис. селянського населення взагалі не мали власної землі¹¹. З роками процес обезземелення селян набирив сили. За офіційними статистичними даними в Галичині у 1900-1910 рр. щороку продавалось 2,5–3 тис. селянських господарств¹². Такий розподіл земельної власності був лише одним з проявів політичного і економічного домінування польської аристократії в Галичині.

За рівнем розвитку промисловості Східна Галичина була одним з найбільш відсталих регіонів Австро-Угорщини. Розвиток промисловості у східногалицьких землях мав ознаки, характерні для колоніально залежних країн. Найбільш розвинутими галузями промисловості були легка, харчова, нафтодобувна, деревообробна, озокеритна. У 1910 р. у Східній Галичині існувало близько 600 промислових закладів, на яких працювало приблизно 40 тис. робітників¹³. Робочий день на підприємствах Галичини на початку ХХ століття тривав, як правило, по 12 і більше годин. На дрібних підприємствах він доходив до 16 і більше годин¹⁴. При цьому робітники Галичини одержували найнижчу заробітню платню в Австро-Угорщині¹⁵.

Як в абсолютному, так і в процентному відношенні євреї склали значну частину робітників промисловості Галичи-

ни – 28,7%. Відповідний показник для Західної Галичини складав тільки 21%, для Східної Галичини – 38,7%¹⁶. Євреї склали значну частину працюючих у харчовій, нафтодобувній та озокеритній промисловості. Навпаки, у таких галузях, як дерево- та металообробна промисловість, євреїв серед працюючих було в 5–6 разів менше, ніж українців та поляків. За деякими оцінками, національний склад робітників Східної Галичини у кінці ХІХ сторіччя був таким: поляків – 56%, євреїв – 24%, українців – 18%, німців і вірмен – 2%¹⁷. Переважання поляків і євреїв над українцями за кількістю працюючих в промисловості, вочевидь, пов'язане з особливостями демографії, в першу чергу – з порівняно меншим відсотком українців в структурі міського населення.

Євреям Східної Галичини належали домінуючі позиції у торгівлі. Вони виступали вмілими посередниками між містом і селом, займали вагомі позиції у господарському житті регіону. Загалом у торговельно-посередницькій діяльності брало участь 34,5% єврейського населення Галичини¹⁸. На долю євреїв припадало 74% всіх торговців у Східній Галичині. Відсоток українців, залучених до торговельно-посередницької діяльності, не перевищував 0,7%¹⁹. Визнаючи значне поширення торговельної діяльності серед єврейського населення регіону, слід зазначити, що у переважній більшості випадків мова йшла про роздрібну торгівлю. Заробіток більшості торговців складав 3-5 гульденів на день і ледь-ледь забезпечував прожитковий мінімум²⁰.

На початку ХХ століття єврейським крамарям у Галичині довелося зіткнутися з потужною протидією як з боку активістів українського та польського національних рухів, так і з боку традиційно контрольованих поляками місцевих адміністративних органів. Поширювались заклики бойкотувати єврейські крамниці,

лідери українського національного руху закликали українців відкривати власні крамниці, приватні і кооперативні. У 1913 р. діяла Українська споживча кооперація, яка об'єднувала 92 кооперативи, та організації «Народна торгівля». Деякі торгівельно-кооперативні організації, створені українцями, користувалися фінансовою підтримкою австрійського уряду. Слід відзначити, що у боротьбі за позиції у торгівельно-посередницькій діяльності активну участь брали і поляки, зокрема відоме об'єднання «Kotka golnicze»²¹. Галицькі владні структури систематично створювали перепони для участі євреїв у таких прибуткових галузях торгівлі, як соляна та тютюнова. Внаслідок цього єврейські торговці опинялись в нерівних умовах із своїми християнськими конкурентами.

Загалом, характеризуючи економічну ситуацію у Галичині наприкінці XIX – на початку XX сторіччя, її можна визначити як таку, що невпинно погіршувалась. Переважна більшість як українського, так і єврейського населення існувала на межі бідності. Масовий характер мало безробіття. Важкі соціально-економічні умови породжували масову еміграцію як єврейського, так і українського населення з Галичини²². Якими б вражаючими не видавались цифри еміграції, все ж цей шлях обирала істотно менша частина населення Галичини. Переважна більшість шукала вихід із становища у боротьбі на батьківській землі. Відображенням такої боротьби було бурхливе політичне життя галицького суспільства на початку XX сторіччя. В цей час сформувались і діяли десятки політичних партій, що віддзеркалювало політичну структурованість суспільства. Більшість політичних сил групувалась за національною ознакою.

Єврейське населення Східної Галичини характеризувалося високим ступенем політичної активності. На початку XX сторіччя тут діяли шість партій, головна

відмінність між якими полягала у ставленні до повернення на історичну батьківщину. Палестинофіли були представлені партіями «Загальних сіоністів», «Мізрахі» та «Єврейською соціал-демократичною партією Поалей-Ціон». Поруч з ними існували дві партії, що сподівались вирішити єврейське питання в галузі – Бунд та Єврейська соціал-демократична партія (ЄСДП). Традиціоналісти, що виступали на захист єврейської релігії та традицій, об'єднувались у партію «Агудас Ізраель». Усі єврейські партії виступали захисниками національно-персональної автономії (тобто об'єднання представників єврейської нації не за територіальною ознакою, а внаслідок індивідуального союзу без врахування місця проживання), запорукою якої вважали гміну (кагал). «Загальні сіоністи» не виключали її віросповідного характеру, однак на перше місце висували національну ідею. Виключення віросповідних функцій з компетенції єврейських гмін вимагали соціал-демократи. Натомість «Мізрахі» та «Агудас Ізраель» вважали за необхідне задоволення релігійних потреб єврейського народу. Додатковими факторами для протистояння було ставлення до проблеми мови (ідиш, іврит) та характеру кагалів (світські, релігійні).

З-поміж політичних партій, що віддзеркалювали позиції різних верств українського населення Галичини, найбільш відомими були українська націонал-демократична, радикально-селянська, клерикально-консервативна та москвофільська партії. Якщо перші три з них при всій розбіжності своїх поглядів все ж таки відстоювали українську національну ідею, то «москвофіли» були провідниками російських імперських інтересів у Галичині.

Слід відзначити, що головним політичним опонентом українських політичних партій у Галичині були не євреї, а поляки. Політичні інтереси останніх відстоювали польська народна партія, шляхет-

сько-консервативна (т.зв. «подоляки»), польська націонал-демократична партія. Стосовно українців представники цих партій займали шовіністичну позицію²³.

Крім того, починаючи з 1905 р. у Галичині діяли 3 соціал-демократичні партії: польська, українська і єврейська. Остання, до речі, не визнавалась центральним правлінням австрійської соціал-демократії.

Взаємини політичних партій у Галичині були досить складними і мали непослідовний характер. Союзи і блоки звичайно виникали у ході передвиборчих кампаній та виборів до місцевого та загальноавстрійського парламенту. Єврейські партії час від часу змінювали свою орієнтацію, блокуючись в залежності від потреб поточного моменту то з польськими, то з українськими виборчими об'єднаннями. Останні, в свою чергу періодично змінювали своє ставлення до єврейського питання. Національні партії досить відверто демонстрували, що не мають ані постійних друзів, ані ворогів, а лише постійні інтереси. Слід зазначити, що виборчі кампанії у Австро-Угорщині кінця XIX – початку XX сторіччя відбувалися досить часто, а отже і політичні маневри партій постійно були у центрі уваги громадськості.

Наприкінці XIX ст. серед певних верств єврейської спільноти набрав сили рух за колонізацію євреїв. Ця позиція знайшла підтримку у частини польських політиків, які, розуміючи значення єврейських голосів, навіть згоджувалися виділити для своїх «асимільованих братів» депутатські мандати. Прибічником польської асиміляції було товариство «Przymierze Braci». Після певних коливань польськими патріотами визнали себе конституціоналісти-просвітники на чолі з Емілем Биком. В подяку за зміну орієнтирів польські політики допомогли Бику перемогти на виборах 1891 р. до рейхсрату.

Після запровадження загального виборчого права в Австрії виникло питання про утворення національних виборчих курій. В цей час асимілятори висловились проти утворення єврейської курії, вважаючи, що євреї мають голосувати у складі польської національної курії. Позиція асиміляторів зустріла осуд і з боку українських політичних партій і з боку єврейських національних рухів. Що до останніх, то починаючи з 90-х рр. XIX ст., русійною силою політичних подій ставала ідея національного відродження, яка поступово кристалізувалась у політичну платформу єврейської національної автономії. Саме на цьому ґрунті виникла можливість для співробітництва українського та єврейського національних рухів, адже національно орієнтовані єврейські політики одразу ж перестали бути зняряддям шляхетницького панування. Відомі діячі українського національного руху вітали кожний промінь національного самоутвердження єврейства. Нова ситуація українсько-єврейських політичних взаємин в Галичині особливо яскраво проявилась у ході боротьби, що розгорнулася навколо прийняття нового виборчого закону 1905-1906 рр. На противагу асиміляторам і ортодоксам, сіоністи виступили з вимогою створення окремої виборчої курії. З підтримкою їх позиції виступив лідер українського парламентського клубу Романчук. Таким чином, з'явилися перші ознаки об'єднання українців і євреїв в боротьбі за свої національні права. Слід відзначити, що українсько-єврейські вимоги прийняття справедливого виборчого закону зустріли потужну протидію польського політичного клубу, якій користувався великим впливом. Запроваджене у 1907 р. загальне виборче право хоча і ліквідувало попередні привілеї великих землевласників, але зберегло привілеї національності.

Обрані до рейхсрату завдяки українсько-єврейській коаліції сіоністи утворили єврейську національну курію. У більшості загальних питань єврейські депутати виступали одностайно з українськими. Під час виборів у 1911 р. українцям вдалося зібрати 11,7% голосів, але депутатів вони провели тільки 29, тоді як поляки, маючи 14,83% голосів, обрали 80 депутатів. Успіх польських кандидатів певною мірою був обумовлений ефективною взаємопідтримкою «Польського кола» та єврейських релігійних, особливо хасидських общин.

У 1914 р. система виборів до Галицького сейму була реформована: українці мали право на 60 мандатів. Такі зміни віддзеркалювали зростаючий авторитет австрійських українців, здобуття українським національним рухом нових позицій

у політичній сфері. В цей же час відбувалось подальше зближення кращих представників українського та єврейського національних рухів у Галичині. Показовим у цьому плані є висловлювання відомого теоретика сіонізму Н. Бірнбаума: «Серед всіх європейських народів тільки українці не брали участі у створенні великої всесвітньо-історичної брехні проти євреїв... В особі євреїв українці отримують сильного і незалежного товариша, який захищається від асиміляції, ворожої також для українців... товариша, якого вони справді потребують»²⁴. Та невдовзі мирний розвиток національних відносин, як і всього економічного і політичного життя краю, був обірваний війною. Почався новий відлік часу в історії західноукраїнських земель і народів, що їх населяли.

¹ Еврейская энциклопедия. – «Терра», 1991. – Т. 6. – С. 98.

² *Buzek J.* Stosunki zawodowe i socyalne ludnosci w Galicyi wedlug wyznania narodowosci z 31 grudnia 1900 r. // Wiadomosci statystyczne o stosunkach krajowych. – Lwów, 1905. – Т. XX.

³ *Rozenfeld M.* Die polnische Judenfrage: Problem und Losung. – Vienna-Berlin, 1918. – S. 77.

⁴ Ibid. – S. 77.

⁵ *Buzek J.* Op.cit. – «Tablice».

⁶ Еврейская энциклопедия. – Т. 6. – С. 100.

⁷ Там само. – С. 99.

⁸ Збірник праць Єврейської історично-археологічної комісії. – К., 1929. – С. 75.

⁹ *Ястребов Н.* Галиция накануне войны 1914 г. – Петроград, 1915. – С. 42.

¹⁰ Podrecznik statystyki Galicji. – S. 160.

¹¹ Громадський голос. – 1905, 13 квітня.

¹² Podrecznik statystyki Galicji. – S. 160.

¹³ Op. cit. – S. 216–217.

¹⁴ *Najdus W.* Szkice z historii Galicji. – Warszawa, 1958. – S. 194–195.

¹⁵ *Вобль К.* Производительные силы Галиции. – К., 1915. – С. 28.

¹⁶ Еврейская энциклопедия. – Т. 6. – С. 100.

¹⁷ *Кравець М.* До питання про Русько-українську радикальну партію у Східній Галичині в 90-х роках ХХ ст. // З історії західноукраїнських земель. – К., 1957. – Вип. 2. – С. 124.

¹⁸ *Himka J.-P.* Ukrainian-Jewish Antagonism in Galicia // Ukrainian-Jewish Relations in Historical Perspective. – Edmonton, 1990. – P. 115.

¹⁹ Op.cit. – P. 115.

²⁰ *Zetterbaum M.* «Klassengegensatze bei den Juden» // Neue Zeit, 1893. – N11. – S. 41.

²¹ *Tenenbaum J.* Galitsye, mayn alte heym // Dos poylische yidntum, 87. – Buenos Aires, 1952. – P. 82.

²² Див.: *Погребинська І., Гон М.* Євреї в Західноукраїнській Народній Республіці. – Київ, 1997. – С. 13.

²³ *Feldman W.* Stronictwa i programy polityczne w Galicji 1848-1906. – Krakow, 1907. – S. 228.

²⁴ Див.: *Дашкевич Я.* Взаємовідносини між українським та єврейським населенням у Східній Галичині (кінець ХІХ ст.) // Український історичний журнал, 1990. – № 10. – С. 69.